

ПРОБЛЕМА НАУКОВОГО МЕТОДУ (СХЕМАТИЧНА ІЛЮСТРАЦІЯ)

«Раціональна критика, так само як і людська творчість, не відіграє ніякої ролі в гегелівському автоматизмі».

К. Поппер, І. Лакатос

Ця стаття містить переконливі аргументи філософії «критичний розум» на користь схеми, що ілюструє науковий метод припущень та спростувань; ця схема повністю охоплює гегелівську діалектичну триаду, яка застосовна лише для опису певних етапів в історії мислення.

Ключові слова: *схема наукового методу припущень та спростувань, гегелівська діалектична триада.*

Эта статья содержит убедительные аргументы философии «критический разум» в пользу схемы, иллюстрирующей научный метод предположений и опровержений; эта схема полностью охватывает гегелевскую диалектическую триаду, которая применима только для описания определенных этапов в истории мышления.

Ключевые слова: *схема научного метода предположений и опровержений, гегелевская диалектическая триада.*

This article contains compelling arguments of philosophy “critical mind” for the scheme, illustrating the scientific method assumptions and denials; this scheme fully covers the hegelian dialectical triad, which applies only to describe certain phases in the history of thought.

Key words: *scheme of scientific method assumptions and denials, hegelian dialectical triad.*

Постановка проблеми. Пробно висунута автором цієї статті логіко-методологічна концепція філософії науки критично-правового мислення [11] ґрунтується на одному із впливових напрямків західної філософії науки «критичний розум»¹. Ця філософія науки запропонувала схематичну ілюстрацію наукового методу проб та усунення помилок, припущень та спростувань, що повністю охоплює гегелівську діалектичну триаду, яка застосовна лише для опису певних етапів в історії мислення.

Українська філософія юридичної науки в особі академіка М.В. Костицького в одній із публікацій дорікає *ученим юристам* за те, що вони не використовують триаду, а в іншій публікації називає її «абсурдом в науковому пізнанні». М.В. Костицький пише, що діалектичний метод є триадичним (триєдиним) і виявляється таким чином:

- 1) буття – сутність – поняття;
- 2) чуттєвість – свідомість – розум;
- 3) перехід – рефлексія – розвиток;
- 4) метод – логіка – пізнання;
- 5) теза – антитеза – синтез.

---

¹ Засновником філософії науки «критичний розум» є Карл Раймунд Поппер (1902–1994), австро-англійський філософ, один із найвидатніших філософів ХХ ст., логік, методолог, автор всесвітньовідомих праць: «Відкрите суспільство та його вороги», «Злиденність історизму», «Логіка наукового дослідження», «Припущення та спростування», «Об’єктивне знання» та численних інших фундаментальних досліджень із логіки й методології науки – В.Д.

«Хто з учених юристів, – ставить питання він, – коли й в якій праці повною мірою використав хоча б одну з цих тріад або всі закони, категорії, поняття діалектики?» Він пояснює, що на у практиці використовується один закон, категорія чи поняття, спроба застосувати їх під час пізнання окремих фрагментів соціальної дійсності. «Окремі фрагменти діалектики застосовуються, діалектика як методологія – ні», – підсумовує академік М.В. Костицький [1, с. 5]. В іншій статті він пише, що логіка Аристотеля у визначенні істинності базується на формулі або – або. Діалектична ж логіка основою має іншу формулу – «так, ні, так – ні одночасно». Що це дає на практиці в пізнанні? В цьому логічному «бермудському трикутнику» шляху до істини не видно. Те саме знання водночас може бути істинним, й неістинним, й істинним – неістинним водночас?! Це вже радше нагадує абсурд в науковому пізнанні. А на практиці: «чого ізволите»? [2, с. 8].

З позицій філософії науки «критичний розум», яка вважає діалектичну логіку неможливою [12], а отже, неприйнятність застосування тріади для пізнання навіть окремих фрагментів соціальної дійсності, про які говорить М.В.Костицький, його критику «учених юристів» можна назвати несправедливою. Інтуїтивно справедливим є його висловлювання «абсурд в науковому пізнанні», проте знову ж таки з позицій філософії науки «критичний розум», з допомогою суперечливої діалектичної логіки (яку наша філософія юридичної науки [3, с. 66; 4, с. 235–238, 271] разом із М.В. Костицьким [1, с. 7] вважає застосовною в пізнанні) й такої ж суперечливої формули «так, ні, так – ні одночасно», здобути нове знання безнадійно, не кажучи вже про істинне знання, на що справедливо звертає увагу акад. М.В. Костицький.

Постановка завдання. Метою цього дослідження є спроба розуміння, пояснення позицій філософії науки «критичний розум» щодо схематичної ілюстрації діалектичного наукового методу проб та усунення помилок, припущень та спростувань в порівнянні із гегелівською діалектичною тріадою. Ці позиції водночас із антиіндуктивізмом, критерієм науковості теорій, гіпотетичністю наукового знання, його об'єктивністю та зростанням тощо² є засадами філософії науки «критичний розум», а отже, й пробно висунутої мною логіко-методологічної концепції критично-правового мислення.

Результати дослідження.

1. Метод науки: спрощена схема. У доповіді, прочитаній К. Поппером у 1967 р. на Третньому Міжнародному конгресі з логіки, методології та філософії науки (Амстердам), науковий метод проб та усунення помилок, припущень та спростувань описаний такою спрощеною схемою: $P1 > TT > EE > P2$. Її пояснення: ми починаємо з деякої проблеми $P1$, переходимо до гіпотетичного, пробного її вирішення або гіпотетичної, пробної теорії TT , яка може бути (частково або в цілому) помилковою. Ця теорія обов'язково піддається процесу усунення помилок EE , який може складатися з критичного обговорення або експериментальних перевірок. Нові проблеми $P2$ завжди виникають з нашої власної творчої діяльності, але вони не створюються нами навмисно, вони виникають автономно в галузі нових відносин, появі яких ми не в змозі перешкодити ніякими діями, як би активно до цього не прагнули [5]. Підкреслюючи значення мови як одного із засобів прогресу науки, К. Поппер показує, що його схема, спочатку значуща як для тваринного світу, так й для примітивної людини, стає схемою зростання знання шляхом усунення помилок з допомогою систематичної раціональної критики. Вона робиться схемою пошуку істини й змісту шляхом раціонального обговорення. Ця схема описує спосіб, яким ми «піднімаємо себе за волосся». (Х. Альберт назвав трилемою Мюнхгаузена проблему, яку намагався одного разу вирішити відомий брехун – барон [6, с. 38–42].) К. Поппер підкреслює, що, хоча значення слова «знання» (“knowledge”), як і значення всіх інших слів, несуттєве, важливо розрізняти сенси цього слова: 1) суб'єктивне знання, яке складається з певних вроджених передбачень діяти та із їх набутих модифікацій; 2) об'єктивне знання, наприклад наукове знання, яке складається з гіпотетичних теорій, відкритих проблем, проблемних ситуацій та аргументів. Будь-яка наукова діяльність – це діяльність, спрямована на зростання об'єктивного знання. «Ми, – каже К.Поппер, – є працівниками, які сприяють зростанню об'єктивного знання, подібно мулярам, що будують собор. Наша діяльність в науці схильна до помилок, подібно до будь-якої людської діяльності. Ми постійно робимо помилки. Ми не можемо досягти об'єктивних стандартів – стандартів істинності, змістовності, достовірності та інших. Мова, формулювання проблем, поява нових проблемних ситуацій, конкуруючі теорії, взаємна критика в процесі дискусії – все це є необхідними засобами зростання науки» [5]. До чого ми прагнемо, так це до теорій, які не тільки інтелектуально цікаві

² Опис цих методологічних засад див. в моїх статтях, опублікованих в Часописі Київського університету права. – 2013. – № 4; 2014. – № 1–4; 2015. – № 1-4; 2016. – № 1.

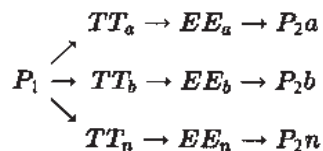
й володіють високим ступенем перевірюваності, а й реально пройшли суворі перевірки краще, ніж їхні конкуренти; які, таким чином вирішують свої проблеми краще та які, демонструючи свій гіпотетичний характер в результаті їх спростування, породжують нові, несподівані й продуктивні проблеми. Отже, ми можемо сказати, що наука починається з проблем і розвивається від них до конкуруючих теорій, які оцінюються критично. Особливо значима оцінка правдоподібності теорій. Це вимагає для них серйозних критичних перевірок і тому припускає високий ступінь їх перевірюваності, яка залежить від змісту теорій. Здебільшого, у найцікавіших випадках теорія зазнає невдачі, в результаті чого виникають нові проблеми. Досягнутий за цих обставин прогрес можна оцінити інтелектуальною відстанню між первісною проблемою та новою проблемою, яка виникає через крах теорії. Цей цикл можна описати за допомогою цієї неодноразово використаної схеми: $P1 > TT > EE > P2$, тобто проблема $P1$ – пробна теорія TT – усунення помилок EE в ході її оцінки – проблема $P2$. Оцінка завжди є критичною, її мета – відкриття й усунення помилок. Зростання знання або процес пізнання (learning) не є повторюваним або кумулятивним процесом, він є процесом усунення помилок. Епістемологія з об'єктивної позиції – це метод (або логіка), мета якого – зростання об'єктивного знання [5].

2. Діалектична схема Г. Гегеля та еволюційна схема К. Поппера. Діалектика (в сучасному³, тобто гегелівському сенсі) – це теорія, згідно з якою щось – зокрема, людське мислення – у своєму розвитку проходить так звану діалектичну тріаду: *теза, антитеза й синтез*. Спочатку – якась ідея, теорія або рух – теза. Теза, вірогідно, викличе протилежність, опозицію, оскільки, як й більшість речей у цьому світі, вона, ймовірно, буде небезспірна, тобто не позбавлена слабкостей. Протилежна їй ідея (або рух) називається антитезою, оскільки вона спрямована проти першої – тези. Боротьба між тезою й антитезою продовжується доти, доки не знаходиться таке вирішення, яке в якихось відносинах виходить за рамки й тези, й антитези, визнаючи, проте, їх відносну цінність і намагаючись зберегти їх гідності та уникнути недоліків. Це рішення, яке є третім діалектичним кроком, називається синтезом. Одного разу досягнутий, синтез, своєю чергою, може стати першою сходинкою нової діалектичної тріади й дійсно стає нею, якщо виявляється одностороннім або незадовільним з якоїсь іншої причини. Адже у цьому разі знову виникне опозиція, а значить, синтез можна буде розглядати як нову тезу, яка породила нову антитезу. Отже, діалектична тріада відновиться на вищому рівні, вона може піднятися й на третій рівень, коли досягнутий другий синтез. К. Поппер вважає, що діалектичну тріаду вже роз'яснили досить повно. Навряд чи можна сумніватися в тому, що діалектична тріада добре описує певні етапи в історії мислення, особливо в розвитку ідей, теорій й соціальних рухів, що спираються на ідеї або теорії. Такий діалектичний розвиток можна роз'яснити, якщо показати, що він відбувається відповідно до методу проб та помилок. Однак слід зазначити, що діалектичний розвиток не є повним еквівалентом розвитку теорії з допомогою проб та помилок. Розглядаючи метод проб та помилок, ми мали на увазі тільки ідею й критику на її адресу або, використовуючи термінологію діалектиків, боротьбу між тезою й антитезою; ми не брали до уваги подальший розвиток, не припускали, що боротьба між тезою й антитезою повинна закінчитися певним синтезом. Ми мали на увазі скоріше, що боротьба між ідеєю та її спростуванням або між тезою й антитезою призведе до елімінації тези (або, можливо, антитези), якщо вона виявиться незадовільною, і що змагання теорій має завершитися прийняттям нових теорій, якщо, звісно, для випробування пропонується досить велика їх кількість. Отже, можна сказати, що інтерпретація в термінах методу проб та помилок є дещо гнучкішою, ніж інтерпретація в термінах діалектики. Вона не обмежується ситуацією, де пропонується починати з однієї-єдиної тези, й тому з легкістю знаходить застосування там, де з самого початку висувається кілька тез, незалежних одна від одної й не обов'язково протилежних [7, с. 2–3]. Попри деяку поверхневу схожість між гегелівською діалектичною та еволюційною схемою $P1 > TT > EE > P2$, між ними є фундаментальна відмінність. Схема К. Поппера працює за допомогою усунення помилок, а на науковому рівні – за допомогою свідомої критики, здійснюваної під контролем регулятивної ідеї пошуку істини. Критика ж полягає в пошуку протиріч та їх усунення, тобто трудність, викликана вимогою її усунення, створює нову пробле-

³ Грецький вираз «Не dialektike (techne)» можна перекласти як «(мистецтво) доказового вживання мови в суперечці». Це значення терміна сходить до Платона, проте вже у Платона він надзвичайно багатозначний. Принаймні одне з його древніх значень дуже близько до того, що К. Поппер назвав раніше «науковим методом». Дійсно, цей термін застосовувався для опису методу побудови пояснювальних теорій та критичного обговорення цих теорій, яке включає в себе питання про те, чи здатні вони пояснити емпіричні спостереження. (Примітка № 4 до цитованої статті – В.Д.)

му Р2. К.Поппер пояснює, що усунення помилок призводить до об'єктивного зростання нашого знання – знання в об'єктивному сенсі. Воно веде до зростання об'єктивної правдоподібності, що дає можливість наблизитися до (абсолютної) істини. Водночас Гегель вважає, що наше завдання полягає не в тому, щоб шукати протиріччя з метою їх усунення, бо протиріччя так само хороші, як і (або навіть ще кращі, ніж) несуперечливі теоретичні системи: вони забезпечують механізм, за допомогою якого Дух рухається вперед. Таким чином, раціональна критика, так само як і людська творчість [8, с. 77], не відіграє ніякої ролі в гегелівському автоматизмі [9].

3. Метод науки: удосконалена схема. У вступному слові на відкритті Першого міжнародного колоквиуму, що відбувся в університеті міста Денвера (1966 р), К. Поппер сказав, що використання нами теорій, вироблених іншими людьми або нами самими, означає також їх критику, їх зміну та часто навіть знищення для заміни їх іншими, кращими теоріями. Всі ці операції необхідні для зростання нашого знання; тут К. Поппер має на увазі знання в об'єктивному або безособовому сенсі, в якому можна сказати, що знання містяться в книжках, зберігаються в бібліотеці, викладаються в університеті. Отже, історія пізнання повинна складатися зі знань про знання. Вона повинна буде містити, хоча б у неявному вигляді, теорії про теорії й особливо теорії про те, яким чином виростають теорії. К. Поппер знову представляє загальну спрощену чотирьохчленну схему, яку він вважає вельми корисною для опису росту теорій. Схема ця має такий вигляд: $P_1 > TT > EE > P_2$. Тут P – проблема, TT – пробна теорія (tentative theory), а EE – (спроба провести) усунення помилок (error elimination), насамперед шляхом критичного обговорення. Цією чотирьохчленною схемою він показує, що результатом критики або усунення помилок у застосуванні до пробної теорії, як правило, стає виникнення нової проблеми або навіть декількох нових проблем. Проблеми, після того як вони вирішені, а їх вирішення належним чином проаналізовані, породжують проблеми-нащадки – нові проблеми, які часто виявляються глибшими й навіть пліднішими за старі. Це особливо добре видно у фізичних науках. К. Поппер припускає, що прогрес будь-якої науки найкраще вимірюється різницею в глибині й несподіванці між P_1 та P_2 : кращі пробні теорії (а теорії всі пробні) – ті, які породжують найглибші й найнесподіваніші проблеми. Свою чотирьохчленну формулу К. Поппер пропонує вдосконалити таким чином (див. рис. 1):

У такій формі ця схема показує, що слід за можливістю висувати багато теорій в якості спроб вирішення деякої проблеми й що необхідний критичний розбір кожного з наших пробних рішень. Далі виявляється, що кожне з них породжує нові проблеми, й можна простежити ті з них, які обіцяють найсвіжіші та найцікавіші нові проблеми: якщо виявляється, що нова проблема, скажімо, P_{2b} – це просто «переодягнена» стара P_1 , то ми говоримо, що наша теорія в змозі лише трохи змістити проблему, й у деяких випадках це може сприйматися як вирішальне заперечення проти пробної теорії TT_b . Це показує, що усунення помилок є лише частиною критичного обговорення: у критичному обговоренні конкуруючі пробні теорії можуть порівнюватися й оцінюватися з різних позицій. Вирішальним, зрозуміло, завжди є те, наскільки добре наша теорія розв'язує свої проблеми, тобто P_1 ? У будь-якому разі, окрім інших цілей, ми прагнемо дізнатися щось нове. Відповідно до нашої схеми одна з вимог до хорошої пробної теорії – прогресивність, а вона виявляється у процесі критичного обговорення теорії: теорія прогресивна, якщо обговорення показує, що вона дійсно змінила проблему, яку ми хотіли вирішити, тобто якщо нові проблеми відрізняються від старих. Якщо проблеми, що виникають, відрізняються від старих, ми можемо сподіватися дізнатися багато нового, коли візьмемося за їх вирішення. Таким чином, чотирьохчленна схема може використовуватися для опису виникнення нових проблем, а як наслідок – для виникнення нових вирішень, тобто нових теорій. К. Поппер хотів би згадати, що його схема застосовувана не тільки до виникнення нових наукових проблем й, отже, нових наукових теорій, але й до виникнення нових форм поведінки й навіть нових форм живих організмів [10, с. 3–5].

Історія ідей абсолютно ясно показує, що ідеї виникають в логічному або, якщо цей термін пріоритетніше, в діалектичному контексті. Різні схеми К. Поппера, такі як $P_1 > TT > EE > P_2$,

можна, по суті, уявляти собі як удосконалені й раціоналізовані варіанти діалектичної схеми Гегеля: вони раціоналізовані, бо діють цілком і повністю в рамках логічного механізму (*organon*) раціональної критики, заснованої на так званому законі суперечностей, тобто на вимозі усунення всіх виявлених суперечностей. Критичне усунення помилок на науковому рівні відбувається шляхом свідомого пошуку суперечностей [10, с. 13].

Висновки. Ця стаття містить переконливі аргументи філософії «критичний розум» на користь схеми, що ілюструє науковий метод припущень та спростувань. Ця схема повністю охоплює гегелівську діалектичну тріаду, яка застосовна лише для опису певних етапів в історії мислення. У рамках фундаментальної логіко-методологічної концепції критично-правового мислення, запропонованої автором цієї статті, схема наукового методу припущень та спростувань може сприяти розумінню й застосуванню цього методу під час розгляду правових проблем.

Список використаних джерел:

1. Костицький М.В. Про діалектику як методологію юридичної науки. Філософські та методологічні проблеми права. 2012. № 1.
2. Костицький М.В. Логіка як методологія наукового пізнання (зокрема в правознавстві). Філософські та методологічні проблеми права. – 2014. № 1.
3. П.Рабінович. Праворозуміння «природне» та «легістське»: неминучість співіснування. Право України. 2009. № 3.
4. Козловський А.А. Право як пізнання: вступ до гносеології права. Чернівці: Рута, 1999.
5. Popper K. Epistemology Without a Knowing Subject. Objective Knowledge. An Evolutionary Approach. Oxford, Clarendon Press, 1979. 390 p.
6. Альберт Х. Трактат о критическом разуме / пер с нем., вступ., примеч. И.З. Шишкова. М.: Едиториал УРСС. 2003. 264 с.
7. Popper K. What is dialectic? URL: http://www.vordenker.de/ggphilosophy/popper_what-is-dialectic.pdf.
8. Лакатос И. Доказательства и опровержения. М.: Наука, 1967. 152 с.
9. Popper K. Historical observations. Epistemology Without a Knowing Subject. Objective Knowledge. An Evolutionary Approach. Oxford, Clarendon Press, 1979. 390 p.
10. Popper K. A Realist View of Logic, Physics and History. Objective Knowledge. An Evolutionary Approach. Oxford, Clarendon Press, 1979. 390 p.
11. Десятник В.О. Критично-правове мислення. Часопис Київського університету права. 2014. № 3.
12. Десятник В.О. Проблема діалектичної логіки. Юридична наука. 2016. № 3. С. 57.